

451

Agriculture and diet of Eastern
Sowana.

K32/15

P. G. Kgaswe.

1/9

1. 0-1b Molaodise: Makabeng. Boijane Mophato ke Matladi.

Mokgwa wa temo le lijalo tsa temo ka Setswana sa ga rona sa bogologolo. Mariga ge go se no go kotulwa lefatshe lea alafiwa le ya bapolwa ke ngaka ya kgosi. E ntsha basimane ba makawana ba ba eseng ba nyale ke bono ba ba yang go bapola lefatshe ba ya le mebolwane ya fatshe la kgosi.

Me e tla re fa morago mo go yone kgwedi ya Phukue eleng kgwedi ya mariga monna mongwe le mongwe a e go bapola tshimo ya gagwe ka naka la gagwe le a le filweng ke ngaka ya gagwe le le disitseng motse wa gagwe a le patetse ka kgomo gore o tie nne a tswara bana ka lone.

Me janong e tlare fa morago ga kgwedi tsa bo-Phatoe, Phatola, Litlhare e leng tsone kgwedi tse li tlotloeng matlhare a litlhare. Kgwedi tsa liphefo tse di tsubutlang, ge li feta janong go nna gore janong go tla selemo go setse go bona gore go na litlhare tse le setseng di kukunya go tla ntsha matlhare ke gone janong ke gona ge

2. basadi bo-mme ba tla tlogang ba tswa ka Lipetlwana go ya go kgotha letlaka ka kgwedi ya Liphallane ba kgotha yana ba tsukile dipeo ba tsamaya ba bieayala mabele a tswanetseng go siea seboko sa motlatswa.

Seboko sa motlatswa ke se se jang mabele a ntlha; me ge go ototsi ka tsone kgwedi tsa bo Liphallane mabele a a pele a siya seboko se sa motlatswa ka gonne a tla ntshiwa ke pula ya tsheola. Go fitlhelwe seboko se bolailwe ke letsatsi ge ba utse ba jala mabele ba ete ba ntse jala mphee ka nako eo go no go le mphee e golang thata e kima e tswa kwa ga Mapogo.

Rona re ne re na le mphee e bidiwang Tlarane go no go na le di-bieayalo ka maina a tsone ka mo bo mmaetso ba neng ba li jala ka teng Go no go jala bone ba ma-rona ka nabo rra-rona bane ba nna thata le dikgomo. Ba ne ba sa atise go nna mo gae ka nako tseo tsa bogologolo

3. Jalo ka maina a tsone ke a.

1. Mabele Mogatla a kubu	4. Segaolane
2. Mathotsane	5. Letheyane
3. Makobo ke letsatsi	6. Sekamfokane.

Mphee Nyoba.

5. Tlarane

6. Mapogo

1. Sejalo se sengwe ke lebele-bele (Thata ke mabele a Bakgatla).

Tse dingwe.

1. Ke dinawa Porogoane e tsweu
2. Gopola nare tse ke rana tota
3. Tsilwane
4. Mokgalo
5. Senawane
6. Sefumagali

7.

1. Litlodi phulufulu
2. Monoto a tswene
3. Swaswe tseo ke litlodi.

4. Mabele ga mogo le tsone lijalo tse dingwe tse ga di tsabelwe ke Letsatsi li ya tswarela mo letsatsing le ge go sena pula e tona tona. Gape re na peo ya marotse a bidiwang mawane le magapiyane a bidiwang Matlo a podi; thotse e monate e thamaganyana. Gape re na le thotse e monate e go tweng makgomane. Mo tlhagong ya rona re na le thotse-nyana e nyane leina la yonê ke phare; thata mono ga rona phare re moja thata a le motala ga re mo apee me re mo ja morogo thata re o ga beele ka makgomane.

Mphee re e noa letlaka la yone le monate me diako tsa teng re gailela bojalwa re tswakanye le mabele. Mabele re a upile bipile mo likgwaneng gore a mele sentle ka ele gone a tleng a sebetse sentle go dira bojalwa bo bo gale. Linawa le tsone re li ja morogo re o apee me re tloge re o thoge ka kika re o bope likgaragana gore re tle shabe ka one selemo. Gape linawa re li ja likgobe.

5. Mo masimong go tla gola basali e seng banna. Gape go kotula bone basali babe ba phothe e le bone ka meotlwana le ka likato. Go kotula go neelwa ke kgosi ka go kwa mephato ya basadi le ya banna go ya go kotula tshimo. Tshimo ya gagwe ya lesotla ke gone batho ba botlhe janong ba itse gore go buletswe. Yaka ge go tla lemiwa kgosi ke yone e neelang go lema me ka sega-rona basadi ge ba ya kwa masimo kgosi e ba thibele jalo fela le go kotula kgosi ya tle re mosadi ga a okomellwe moroalo.

Mo go butsweng ga lijalo Lebele-bele ke lone le le butswang pele

8 Tshimo ke boswa ba bana ba mosadi o tshimo e kopilweng ka leina la gagwe e tlanna e le boswa ba bana ba gagwe; me ka sega-rona tshimo ke boswa ba bana ba basetsana le dipitsa. Boswa ba bana ba basimane dikgomo gape tshimo ga e rekisiwe mogo ope; me ge motho a huluga a ya kwa motseng o mongwe masimo a sala bana ba ba setseng mo gae me ge go sena bana masimo a sala mo atleng tsa kgosi o tla thusa ba ntseng ba hulugela mo go ene bo-nthole-morolo-ke-ya-imelwa-kgosi.

Bao me bona ba ba tla neng ba thusiwa ka magola a o ba ise ba bonnwe fa ba tla lemanang teng thata. Rona re lema masimo mo selokong ke sone se rona re se tshepang ga re ikanye masimo a metlaba ka gore motlaba wa wala le gona motlaba o ratwa thata ke molwana me molwana o bolaya mabele me ge e le go leta rona bogologolo ka sega-rona masimo a ne a upiwa gore nonyane e seka ya ya mabele kampo mo go konyane.

9. Ge upilwe ga o je o eme ka linao motsimong o nna fa fatse lege o nwa ngoba. Go fitlhala mabele a butswa sentle pele ke go na o ka jang o eme ka linao me ge o ka ya kwa masimong o ya go upa go bowa kwa teng. Ga o bue le ope o tsamaya o didimetse le gone o sa galime kwa o tswang teng o lebile fela kwa o yang teng me o tla kgetla ngoba o le mongwe o kumula ka medi o sa o sege ka thipa ke one o tla nnang sesupo sa gore wena ga o buisiwe o tswa go alafa mabele gore a seka a jewa ke dinonyane kampo ke seboko.

Me masimo ga a geelwe ka legora a geelwa feela ka lefoko ge ese digotlo fela ke tsone di ageelwang ka legora ka matlaka. Me gone ge mabele a ntse a le kwa nageng kwa masimong kwa gae go tswerwe go dirwa mathole difala tse di tlileng go bolokela mabele motla a goroga- ng kwa kgotleng kwa go itisang. Banna teng go sugwa matlalo a di tholo. A dikgama a dirwa dikgetse tsa mabele le mesarie e kotulang e go kotulwang ka yone kwa masimong.

10. Go dirwa ke bo-mme falana tsa maloko tse go tsileng go bolokelwa mo go tsone di tloka tse di tswang mo mabeleng ge go phothwa tse di tla jewang mariga ke tsone nako ya mariga ke gone o neng o utlue bo- rrago le bo-mmago ba re nya mollo wa mariga re tla o maela ba re lege go se sepe. Me e tlare pele mabele, a seno go photho a ba a olosiwa. Basadi bomme ba besa mosutele mutele lege e le dikokole ba dira molora ka tsone o ba tsileng go o tshela mo mabeleng go a iletsa gore a seka a ba jewa ke tsupa kampo ke serurubele se se dirang sebokwana sa mabel

me ge ba sa tsele molora ke gore e tlare ge gole tsatsi le le bogale ba a ntshe ba anege mo tsatsing me ge tsupa e padile go swa ka letsatsi ~~xxxx~~ basadi bomme ba tla gotsa mollo ba tsaya meetana mafiswana. Ba gadika mabele go fisa tsupa ka mollo le serurubele me pele ba dira jalo ba kgethile peo ba e bolokile go sele ga ba galike peo eo jana ba e tlopile e bolokilwe go sele e tsentswe mo medutuaneng e thihilwe sentle thata. Mo mafeng a difalana le metlase ga diralana go tletse diphuthelana. Phuthelana tsa dipeo bothotse go ntse go latletswe motlo o fatse ona ke peo ya matebele.

11. E reka ge bo rraetso bane ba ithata ka segabone, ba se tlotla tota ka ba ne ba ra ka metlha. Dilo tse tsotlhe e e ka molao wa sechaba sa bone ke gore kana ga go motho monna le mosadi ba ba ka kgetlang bojang pele kgosi e ise e re fole gore go tswanetse ga kgetla bojang; me kana bone bo rwalwa ka tloga ke bo-mme me go sena ngongorego. Ge kgosi e ba bojang go rulela kgosi kwa basadi ba botlhe go ya bojanye botla e wa go sena se se badiwang ke raya ka segarona.

Bogolo go nna ga banna kwa kgotleng go falwa matlalo a dikgomo a dirwang dikobo le diphate. Banna ba tla tloga ka ditlono ge ba tloga mo makgotleng tloro tse kana di ya jewa di apewa. Kana e ne ele bokgabane bo bo tona go fala letlalo la kgomo ke gore go ne foo o tla utlwa monna o nang le phalo e bogale e ya reng ge monga yone a e tsepa mo letlalong o utlwe e lla e re goi, goi, goi e tswakantha kwa godimo e tsena kwa tlase e tla utlwa monga yone a e boka a re utiwa, utlwa, utlwa. Seaka-petlo-monna. Mo go nna monna selepe a e boka a tsoleli.

12. Tlogo gore basadi kwa malapeng ba mokomele a re banna. Tlatlwe basimanyana lile e le boitumelo le bogale bo bogolo go dira jalo go jala biajala mabele.

Banna bona ba ne ba sa go itse go no go biajala basadi me bane ba jala fela gono go sa gasiwe gono go tselwa ka letsogo mo mosimaneng o go remileng petlwana kampo fa go remileng sekoko; me dikokotsone di ne didi resiwa thata ge go neele fula e le gore kana petlwana di tla kgomatha. Gare ga dijalo tse tsotlhe tse re buang ka tsone ditloo ke dijo tse di bipelang le dinawa ke dijo tse di bipelang e sita le morogo wa dinawa wa bipela thata mo dijong tse tsa merogo le tsa dikgobe tse di sa bolaeng ke ditlodi tsona ga dina nwa. Le mala a motho ge a di jele di ya robala mo maleng a motho me ke tsone dijo tse

di diriswang mo go rona. Lebele-bele lone mo bogobeng ke one mabele fela tota fela lona ga le ke le jewa mosokwana yaka mabele o ne kaga a gane sepe ke gone ka moo o utlwanng bommago le bo x rrago bare ke mabele mabelega batho.

3. Dijo.

Dijo tsa rona tsa nete ke bogobe ba ba ting ba mabele bo bo thugilweng ba bidiswa ka metsi a belang ke bona bo eleng dijo tsa segarona tsa nnete. Gape o na mabele re a ja mosoko bupe bo bo sa bedisiwang bo bo thugilweng fela babe bo apeiwa me fela sejo sa rona ke ting ke sona se eleng sejo sa rona sa nako eo tlhe se se jewang ke babagolo le ba banye.

Le masea a ja motlodi wa ting le patsetse ba rona ba ja mfokotso wa ting ke sona tota tota xj sejo sa rona. Tlole gona ya rona yone ting ya dumela go shabiwa ka nama le gone e dumela go shabiwa ka morogo le gona e dumela go shabiwa ka tsie le gone dumela go shabiwa ka nama ya phologolo e fe le efe.

Le gona ting e dumela go futswelwa ka mashi a lebese le ge e le a madila u tsetswang mo makukaneng kampo mo magapeng kampo dinkgwaneng.

Le gona ya dumela ting gore o e futswele ka metsi gape e ting leka mafura re e ja ka one re gakolose ka one; ting ga e bolaise tlala ge
4. o e jele ya robala mo male se se ka diregang mo thong ka baka la bogobe ba ting ke lesolla ge e bedile botloko ke bone bogobe ba roma.

Bogobe ke bogobe ba rona re sa bo tlwaelang thata bo jewa ke banna kwa merakeng ka gobe go sena tsugana kwa kwa teng me janong go bo go ikantswe dinamama le mashi go apeiwa ka one mashi go apeiwa legala bogobe ba banna. Mosoko o x ratana le malila le mashi a lebese le gone o ratana le nama me ga o ratane le moro. O be sa mogoshane ge o o ja ka moro o tla hja mogoshane. Gape mosoko o wa pewa ka marotse a mawane le gona o monate thata. Leka morogo mosoko o monate tota ke tsone dijo tsa rona ka fa dijewang ka marotse a mawane a jewa go tloga letlhafula le mariga le selemo go fele; me ona mawane a tle diriwe mongangale a se gwe a obolwe a anegiwe a nne le shoabi gobo go apeiwe marotse ka one le dithotse tsa one dijewa morobolo le gone diya digadikwe
5. di jewe mawane a jewa ka go apeiwa a bolwe dikgarie le tsone ke dijo tse di monate ge dile metsi kampo fela lege di omile di monate o ka di besa kampo wa di apaya go wa tswana sejo se se sa jelwang ruri

ke dikgobe tsa dinawa ge tlhare di tloga dinawa. Le tsone di ya tlhoga me janong di bolaise mala tsone di jewa se oelo tsone le ditloo Lebelebele: Lebelebele lona le monate go jewa ting fela ga leke le dirwa mosoko ga le ya peiwe mosoko le gone ga le apewe bojalwa yaka mabele a dirwa bojalwa me fela lena le bogobe bo bo seng bo bo monate ruri.

Dijo tsa rona tsa ge gole tlala gono jewa moretlwa oiwa o fitle fulwe me go fitlilwe mo gae wa anagiwa thogwe o jewe sekome le tsie le yone ya isa ya gogolwa e fitle e ya apeiwa me le yone e jewa sekokome kana gono gona le di bapalo meraula e nwa bojalwa kgometlwa e diriwa letsomo e ka nako tsa selemo gobo go jewa mupudu go ntse go jewa le dinama tsa dipologolo digoapa le kungwa nama e kumilweng.

16. Dilo tse di melang fela fa fatse tse le teona di neng di jewa ke tsuge le menyakaladi le maruswa a nang le metsi thata maruswa ke di gwere tse di epiwang fa fatse go jewa digwere tsa tsone Bontlofi me tse oo tse tsotle di jwa digwetsana tsa tsone ke dijo tse di jewang fela ka tlala. Banna bana le kitso tsone selo sese itsiweng thata ke ba sa ke merogo. Mashī a ne e jewa ka ditlare go bile gole mashī a kgomo tse dingwe mo merakeng a tshabiwang a bolaisang mala thata. Me e ne e le tlwaelo ya bagologolo go ja dijo ka digwere. Mashī a ne a na mo difateng a tisa go pegiwa mo ditlhareng go tsabiwa leokotsane fa fatse a nna mo meriting ya ditlare. Mashī a jewa ke sona sejo sa basimane kwa merakeng barwa le tuga. Mosimane ge a tswa kafa tlase ga kgomo ka kgamelō e tletse lebesē monna o moraya a re mosimane nasa namane phela ke gore a kadimetse mashī a o tle a mokgamelong. Ge a riyalo kana e ne o siya ye o ile gokaa kgomo e ngwe me di ra gore mosimane a fetse mashī pele a ise a kaye kgomo e oo a jang go e gama.

17. Nama: Nama ke sejo se segolo mo go rona. Bogologolo kana re ne re e ja nama ya phologolo le nama ya dibatana tse di etsang bo-Thukhui, bo-Phage, bo-Phokuye, bo-Tshipa, bo-Ntlole, bo-Kgano, bo-Noko, bo-Ramoshe, bo-Mutla, bo-Tlolee, bo-Pela ya maye, le bata tse di tona bo-Nkwe, bo-Tladi. Nama e sa tlokwe thata ka nako tse oo tsa bogologolo re ne re e ja nama ruri. Nama e ne e apeiwa dikwele, fa gongwe ya peiwa e suaiwe tsotlo chotlo e le gore tse di ngwe di pegilwe gore di omelle e tswe digwapa tse go tlleng go nne go shabiwa ka tsone, kgomo e suleng, re ne re ntse re e ja kgomo e neng e sa jewe ke batho ba

botle ke ya lebeta eo yone bane ba adisa go e tšuba ka mollo le go e epela me gone e ne e entse jewa fela gono go jewa thata nama ya tlabiwa.

Bogologolo bane ba tlaša thata ware nne ba di bolaya ka eng nne ba di tlaša ka lerumo motho o bapa le eo ye fela fa thoko a be a e tlaša fela fa legosafeng a re tsi a bare kokoe fa fatshe ge eo yone e wa.

18. Nama e ne a byiwa ka ditšo tša kgomo kafa e emeng ka teng. Letsogo la ngwana o motona wa mosimane, serope sa o motlana. Motlana wa ngwana oa mosetsana tlogo ya malome mokoto wa nkoko mala a mme sebete sa mongwa kgomo letlalo la moya tloge lebeta la badisa mogodu wa banna Mokganyana o ja lesapong, monna mogolo o ja ditele le diphilo le nchothwane. Kgosi e ja sehuba ke ewe kgomo ge e abiwa.

Notse: Nokgwa wa notse. Notse di jewa ka go beiwa mo banneng ge basimane ba seno go di rafa badiše kwa banneng go senjalo ba tlaše ba tlotše molao wa dinotše. Basimane ge ba di rafile ba ya le tsona kwa gae. Ke o molao wa di notše.

Dinkoko: Go jewa mefuta e mentsi ya tsone go jewa dintlhowa le dikokobele fela ge pula ya ntlha e na go jewa tsie e go tweng molome le se gongwana, le matswana. Maina ditsie me janong go jewa magakgala ke seboko le phane ke seboko tsona di jewa ge me rula e tloga gona le tše dingwe ditsie le tlorontlope le sefurelle le molelemedi le kgopi me tsone ga di jelwe tlala di jewa fela.

19. Go ja dijo tša fa lapeng. Pitsa e apeiwa ke mosadi wa lapa me ke ene a tsolang magobe mosadi monna ona le mogopo wa gagwe o a jelang mogo one a nosi o sekeng o tšwarwa ke ngwana go jela mo go one. Me mosadi ona le wa gagwe mogopiyana o a jelang mo go one me bana le bone o mongwe le o mongwe ona le mogopiyana wa gagwe mo baneng ge go sena megopiyana ele kaneng. Bana fa lapeng ba tlakana momogopong, basadi e e bane ba tlapa di atla bane ba tlola mafura me bane ba sa rata masue o no o ka fitlela megopo ya bone e le e mesueng e tlatsoetsoeng ka leshaba leka taka e tsueu wa fitlela masuana a bone le eo yone megopiyana ka nako ya matlatlego. Ge ba seno go e tlatšwa ba epegile mo mabotaneng. A malapa a bo mmabo ruri. Noka bona o kगतlega ruri wa fitlela mosetsana a tlapile maoto a ntse a re phatsi phatsi wa bona a tšwele makgabe a tlodiwang mafura mantsibwa ge go robalwa wa bona.

Pitsana ya sesotho a ritsitse ka boloko mosetsana ka fa ntle bane ba tlapa.

20. Bobjalwa mokgwa wa go apaa bobjalwa. Bobjalwa go tselwa mabele mo metsing gore a kolobe ge a setse a kolobile a ntsiwa mo metsing. A bipiwa mo dinggwaneng me janong a mele e tswe momela janong go tsewe one momela o silwe go tsewe mabele a sa mediswang a silwe jano go tla- tlegwe metsi janong go bedisiwe yaka go bedisiwa ting ya bogobe le eo yone e be e Nidiwe ting me go tshelwe momela o sidilweng go futswelwe ting ele le ona momela me di beiwe dikhurumetswe thata gore di seka tsatswa moya janong e re ge ka mosadi seno go bela ting e le ya peiwe janong e tswe mogetlo ge ele mogetlo e bele gape janong e tlotliwe ka motlotlo pele e ise e tlotliwe e tshelwa momela o sidilweng e rudisiwe janong e be gone e tla tlotliwang ge le gona botlotliwang. Bobilwa serobo ke gore ga boise bobele sentle me janong bo tla abiwa ka dinkgwa- na go tswa nkgo ya monna wa lapa le ya mokganyana me bo abiwa ke mosadi banna janong ba tla noela fela montlong me fela mokgwa wa bobjalwa ke
21. gore ka metla ge o bonela motho le ge e le ka phafana o tswanetse wa nwa gose go nene ke gore o bontsa setlare ke mokgwa bone bojalwa o tle- tseng go dirwa jalo kgosi e tselwa ka ngko me fela eo yone e tla nwa fela le we moratang monna kapa mosadi kafa e ka ratang ka teng.

Lebake. Motekwane: Matekwane bo raetso bogologolo bane ba sa o jale ono o na le baba jalang gase segarona go ja matekwane ke selo sa masarwa ono o ka bona fela moba thong ba se kae o jalwa o bjalwa ditlakanyana wa nosetswa, me ge o godile o nne o tlobiwe matlare a matona go sale a manje o no ka seka wa jewa go laola ditaola kana o jelwa fa fatse mo mung nakana ya ona e fafatse motekwane ke selo se se bogale ruri fela ke more wa masarwa ona o tsile le motsokae m mongwe o go tweng ke mago- notwane le ona ke motsokwe o bogale le gale janong ga o benale.

22. Motsoko: o tla le Makgwa.

Go no go ntse gole magontwane wa masarwa janong motsoko re bona o jalwa ke makgwa. Rona re otsaya mogo bone me bone ba o ja ka peipi leka molomo janong rona re fetile ra o ja ka dinko le ka molomo le ona o jalwa ditlaka wa m nosediwa ke tseo taba tsa motsokwe.

END S451